

T. Mérey Klára

Magyarország kereskedelme az 1810-es évek elején, egy katonai jelentés tükrében*

Az I. Ferenc király által 1806-ban elrendelt második katonai felmérés Országleírásának az a része, amely Dunántúl „Népismeret“ (Völkerkunde) kötetében található, a kereskedelem kérdéskörével is foglalkozik (Kriegsarchiv 1810-1812). Mivel a gazdasági életnek ez az ága is - akárcsak a mezőgazdaság és az ipar - szorosan a népismeret, a népesség leírásához tartozik, ezért általános áttekintést ad erről a témáról. Ez a katonai jelentés számunkra azért fontos, mert nemcsak helyzetképet ad arról, hogy milyen volt akkor a kereskedelem, hanem azt is bemutatja, hogy egy katonatiszt mely vonásait tartotta érdemesnek kiemelni, bemutatni. Ez utóbbi - véleményem szerint - fontosabb mint a kereskedelem helyzetének bemutatása, hiszen - erre az időszakra vonatkozóan - akkor már készültek statisztikai feldolgozások, és ismerjük az e területre jellemző lényeges gazdasági mutatókat. Fontosabbnak tűnik tehát az a vélemény, amelyet - mindezek ismeretében - egy kortárs formált, illetve fogalmazott meg a kereskedelem akkori helyzetéről.

A jelentés az ország nyugati területéről készült, pontosan a régi Dunántúlról, de a kereskedelem helyzetének bemutatásánál már nem korlátozódhatott erre a viszonylag kis területre. Az ipart és a mezőgazdaságot be lehetett mutatni csak Dunántúlon, amely akkor a Muraközt, a Baranyai háromszöget, és a mai Burgenlandot is magába foglalta, de a kereskedelem fontosabb mutatószámai: vámok és országos adók alapján mérhetők le, s ezekben - mint minden időben - mindig megvolt a lehetőség a torzításra. A nagyobb terület áttekintése - a nagy számok törvénye alapján - ezt a veszélyt csökkenti.

A jelentés készítője az első mondatában azonnal azt szögezi le, hogy ez az ország - politikai és földrajzi fekvése miatt - nem alkalmas a kiterjedt kereskedelem (ausgebreiteten Handel) üzésére, mert egyik oldalán sem határolja tenger. Az ország útjai olyan állapotban vannak, hogy legtöbbször csak száraz időjárás esetén utazható teherrel, így a szállítás (Transporte) nagy költségekkel (Kosten) jár. A hajózható folyók rendszerint

olyan tartományok felé folynak, amelyekben a kivinni szándékolt árukból ugyancsak túlermelés van. Emellett Magyarországnak egyetlen olyan természeti produktuma sincs - hangzik a jelentés -, amelyről el lehetne mondani, hogy azt idegen népek (fremde Völker) nem nélkülözhetik. A bor az egyetlen kivétel, amelyet Magyarországról a Dunán és a Fekete-tengeren át Odesszába, oroszországi tartományokba lehetne szállítani, ha a Duna torkolata a „mi tulajdonunkban lenne“ („in unseren Besitz wären“) - írja a jelentés készítője.

Egy ország, amelynek nincs gyára és manufaktúrája (kézműipari üzeme), az nem folytathat árukereskedelmet - állapítja meg a továbbiakban a katonai jelentés. Ez a helyzet Magyarországon, amelynek csupán a természeti produktumaira korlátozódik a kereskedelme. Ez pedig főként: gabona, dohány, bor, gubacs, állat, gyapjú, bőr és ezek mellett néhány ásványi termék (Mineral Produkten).

Az ország *gabonakereskedelme* jórészt a szomszédos osztrák tartományokba irányul. A bécsi béke előtt nagy részük a tengeri kikötők felé tartott. Zenk (sic!), Fiume és Trieszt nevét említi (a térképen Zengg a névforma! (Tört. V. 1991. 66E4). Ez a forgalom most, ha nem is szűnt meg teljesen - hangzik a jelentés -, de korlátozódott.

A bécsi béke, amelyről ez a jelentés szól, 1809. október 14-én jött létre, amikor is I. Ferenc és I. Napóleon nevében Metternich és Talleyrand aláírta a béke feltételeit tartalmazó okmányt Schönbrunnban. Ebben Ausztria lemondott - többek között - Krajnáról, Triesztről, Karintia déli részéről és Horvátország egy részéről (Benda, 1983. II. köt. 626.o.) Nyilván ez hatott kedvezőtlenül a kereskedelemre, amelynek igen fontos osztrák tengeri kikötője volt Trieszt.

A Magyarországból az osztrák tartományokba irányuló kereskedelem áruinak nagyobbik része Sopron, Moson, Győr, Komárom, Vas és Nyitra megyékből és más, „belső“ megyékből is érkezik - hangzik tovább a jelentés. Ennek a gabonakereskedelemnek (Kornhandel)

* A munka megírását a Pro Renovanda Cultura Hungariae Történelem-Földrajz szakalapítványa támogatta.

központjában Moson áll. A gabonát ide szállítják, főként az alsó vidékekről, majd onnan viszik tovább Bécsbe és Bécsújhelyre (Wienerneustadt). A Zenk, Carlopago (amelynek horvát neve Bag és 1809-1814 között francia kézben volt), Fiume és Trieszt tengeri kikötőkből elszállítandó gabona többnyire a Bánátból és „Slavonicá“-ból érkezik oda (Pallas 1896. IV. köt. 156. Tört.V. 66 E 3), bár a Dráva melletti felső megyékből is, e megyék folyóin és csatornáin ugyancsak szállítanak a tengerpartra árut.

A legélénkebb kereskedelem a Száván folyik - hangzik a jelentés -, amelyen a hajók részint Sziszekén át a Kulpán Carlstadtba (Károlyvárosba) tartanak, részint tengelyen vagy teherhordó állatok igénybevételével jutnak el a szállítmányok Fiuméba, Zenkbe, illetve Carlopagóba.

Kevésbé használatos szállítási mód a Száván Szalólkig hajón, majd onnan tengelyen Laybachon át Triesztbe történő fuvarozás. De legkevésbé használják a Dráván Pettauig hajón, majd onnan tengelyen Triesztig történő szállítást. Bármelyik úton a haszon sohasem volt „kiválóan jó“, mert a szárazföldi szállítás nagyon költséges. Ez a kivétel csak akkor élénk, amikor Itáliában rossz a termés (Fehljahr) vagy pedig Odesszából, illetve Afrikából nem érkezik gabona a földközi-tengeri piacokra.

A gabonakereskedelem most már hanyatlott, de még elviselhető - jelenti a katonatiszt. 1801-ben egy mérő búza ára 3 forint 30 krajcár volt, s jelenleg (1812-ben) 40-50 forint szerepel az előírányzatban („in Anschlag“).

A *dohány* a magyarországi kereskedelem egyik legkedveltebb terméke. A legnagyobb kereslet iránta az osztrák tartományokban van, ahol erősen fogyasztják („wo es stark consumirt wird“). A dohánykereskedelem a tengeri kikötők irányában is kedvelt, ahová részint nyers, részint feldolgozott állapotban szállítják az árut. Miként a gabona ára, 1801-től mostanáig emelkedett - hangzik a jelentés -, éppen úgy nőtt a dohány értéke is. A legrosszabb fajta 5, a legjobb 15 forint volt, most már a jobbja a 200 forintot is eléri mázsánként („Centner“). Nem szabad elfelejtenünk, hogy akkor az ún. fontmázsát használták mértékegységként, ami 50-56 kg volt (Bogdán, 1987. 116. o.).

Magyarország legnevezetesebb kiviteli árucikke a *bor* - állapítja meg ez a jelentés. A távoli és a költséges szállítás, a vámok és a beviteli vámok (Mauthen und die Eingangszolle) idegen államokba volt az elsődleges oka annak, hogy Magyarországnak ezen a részén (itt nyilván Dunántúlra utal) található leghíresebb borokat szállítják előszeretettel külföldre. A soproni és a ruszti, továbbá a budai, a szekszárdi és a villányi vörös, a neszmélyi és somlói fehér borokat említi. Neszmély nevét Neszmüller formában találjuk. Ez nyilvánvalóan a Komárom megyei Neszmély, amely falu

már a 18. század végén jó asztali boráról volt nevezetes (Vályi, 1799. 2. köt. 677. o.). A vörös borokat Sziléziába, a fehéreket pedig Bajorországba viszik - jelenti a katonatiszt. A borkereskedelem jelentőségét mutatja, hogy 1803-ban csak a soproni, a ruszti és a budai bor értéke, amelyet Sziléziába szállítottak, meghaladta az 1 millió forintot. Mit hozhat ez most az országnak, amikor akkor egy akó bor 8-10 forint volt, s most 100 és annál is több forintba kerül? - teszi fel a kérdést a jelentését készítő katonatiszt.

A magyarországi kereskedelemben nagy szerepet játszó termék volt a *gyapjú*, amint azt a jelentés kiemeli. Az itteni gyapjú - a juhneszesítés óta - (ahogyan a jelentéstevő fogalmazott: „seit ihre Veredelung“) erős keresletnek örvend az idegen országokban, főként Bajorországban, Sváb földön és Svájcban kelendő, ami arra bírta rá az itteni földbirtokosokat, hogy a juhot ne csupán hizlaltassák, hanem a fajtát is nemesítsék a gyapjú jobb minősége érdekében. Az árak is emelkedtek. Példaként említi a jelentés, hogy 1801-ben a közönséges gyapjú mázsája 18-20 forint volt, a finom gyapjú pedig 80-100 forintba került. 1811-ben a pesti piacon a finom gyapjú mázsáját 1300 forinttal jegyezték. Az ember azt gondolhatná, hogy a magas vámok akadályozzák a kivitelt, mégis a magyar gyapjú iránti kereslet egyáltalán nem csökkent, minthogy a gyapjút „a mi országainkban“ („in unseren Länder“), főként Morva- és Csehországban dolgozzák fel rendszeresen (stets). A kivitt gyapjú mennyiségét nehéz megállapítani, de soknak kell lennie, ha megtekintjük ennek a vidéknek mérhetetlenül nagy juhnyáját, s tudjuk azt, hogy nincs egyetlen gyár sem, amely Magyarországnak ezen a táján finom posztót állíthatna elő. Így a gyapjú jelentős részének az ország határain túlra kell kerülnie, amiért készpénzt kapnak, mondhatnánk csengő érmeiket („klingende Münze“). Egyetlen tulajdonos sem köt olyan szerződést, amelyben a gyapjú 1/3, vagy a fele értékét, néha az egész összegét conv. forintban ne kérné, miként Festetics György gróf, aki idén a finom gyapjújának mázsáját 200 conv. forintért adta el. Feltételezhető - hangzik a jelentés szövege -, hogy annyi éven át, amikor még a conv. forint nem volt forgalomban, az ilyen megkötött szerződések révén nagy mennyiségű arany halmozódhatott fel - rejtetten - Magyarországon.

A *vágóállat* (Slagtier) volt hajdan az osztrák és az idegen államokba tartó magyar árukereskedelem fő terméke. De most - írja a jelentéstevő -, a szarvasmarha állomány csökkent, még az osztrák tartományok szükségletét sem elégíti ki. Ennek okát már az állattenyésztés helyzetének ismertetésénél előadta.

Itt megszakítjuk e jelentés ismertetését és visszalapozunk az állattenyésztésről írottakhoz. A „*Hasznos háziállatok tenyésztése*“ alcímmel szereplő részben a

katonatiszt utal arra, hogy a magyar nemzetgazdaságnak kiterjedt és szerteágazó ága az állattartás. Az állatállomány azonban nagyrészt sovány birkákból és néhány lótenyészetből (Pferdzucht) áll, amelyeket úgy tartanak, ahogyan a természet megteremtette őket, azok élelmüket a hatalmas legelőkön és pusztákon szerzik meg.

A szarvasmarhatartásról annyit ír, hogy a magyar ökör nagyon karcsú lábú, szétálló szarvú, húsa rendkívül ízletes és ezért tartják. Ezeket is a pusztákon legeltetik télen, nyáron, vagyis a rideg tartás volt akkor szokásban. Az osztrák tartományokba sok marhát szállítanak - hangzik a jelentés -, a legnagyobb marhapiac Sopronban és Győrben van. Itt utal azokra a kereskedelmi adatokat tartalmazó táblázatokra (Commerzialen Tabellen), amelyeknek adatai szerint Magyarországról a külföldre kivitt állatok után 1777-től 1787-ig 30 millió forint fölötti összeg jött be az országba. Milyen összeget hozott volna ez most az országnak, a *jelenlegi* árakon? - teszi fel a kérdést a jelentés készítője. Az időben - írja - az ökör darabja 50 forint volt, most az 500 forintba kerül. Minthogy azonban a szarvasmarha-állomány ez idő tájt nagyon megfogyatkozott - a sok háború, a szomszédos tartományokba történő erős kivitel miatt -, hangzik tovább a jelentés -, azért aztán a juhtenyésztés lendült fel. A hanyatlás nem követhető nyomon - írja tovább -, főként azért, mert a magyar gazdák nem törődnek a fajta- nemesítéssel, hanem éppen úgy kihajtatják állataikat a legelőkre, mint ahogyan azt száz évvel ezelőtt tették (T. Mérey, 2000).

Visszatérve a kereskedelemről írottakra, az állatkereskedelemtől szóló beszámoló után a bőrök értékesítésének kérdésére tér át. Ezek nagy részét is külföldre szállítják Magyarországról, s annyit sem dolgoznak fel ebben az országban, amennyi szükségletüket fedezi - írja a jelentés készítője. A végén pedig megjegyzi, hogy az előbb említettek a magyar kereskedelem fő árucikkei (Hauptartikel).

Újabb oldalcím töri meg a jelentés szövegét, s eszerint a *kereskedelmi mérleg* (Handesbillanz) következik. E mérleg bázisául az 1802. évi vámregiszter szolgál, amely az egész Magyarországról kivitt fő és melléktermékeket („Haupt nebst anderen Nebenartikel“) mutatja be, amelyeket a határon át a szomszédos tartományokba szállítottak.

A *kivitelnél* a következő tételek és összegek szerepelnek:

1. Állatok együtt számítva a török sertésekkel	8,482 493 Ft
2. A föld termése (Feldfrüchten)	2,816 338 Ft
3. Bor és égetett szesz (Brandwein)	2,486 305 Ft
4. Dohány	1,143 189 Ft

6. Szőrme és bőr (Felle und Haute)	1,245 243 Ft
7. Más melléktermékek, mindenfélék	3,300 953 Ft
Összesen:	24,515 078 Ft

Mielőtt tovább mennénk, ez a táblázat magyarázatra szorul. Az állatkivitelnél Törökországból érkező állatok továbbvitelét is említi. Ezek döntő többsége az a sertésereg volt, amelyet soványan hajtottak fel Törökországból és Szlavónia erdeiben, illetve a Dráva melletti megyékben, főként Somogy megyében és a Bakony erdőségeiben hízlaltak fel, majd áruindítási jussal rendelkező, kereskedelmi helyekről szállították azokat a szomszédos tartományokba. (Sopront, Győrt és Nagykanizsát említi a jelentés másik részében, mint e sertésereg piachelyét.) Ugyanott azt is megemlíti, hogy százezer disznót hoznak évente Törökországból e területen történő felhízalásra (erdei makkoltatásra).

A *behozatal* árui között a jelentésben a következők szerepelnek:

1. Fűszerárúk (Materialisten Waaren)	2,790 280 Ft
2. Vasárúk (Eisen Waaren)	1,299 235 Ft
3. Gyapjúárúk, mint posztó stb.	4,668 068 Ft
4. Gyapotárúk (Baumwollwaaren)	1,611 564 Ft
5. Lenárúk (Flachswaaren)	2,692 265 Ft
6. Selyemárúk (Seidenwaaren)	1,223 901 Ft
7. Bőrárúk (Lederwaaren)	918 314 Ft
8. Különböző művészi, kézműves és más kisárucikkek	3,186 495 Ft
Összesen:	18,390 122 Ft

A közölt adatok alapján a jelentés készítője megállapítja, hogy 1802-ben Magyarország termékeiből származó tiszta bevétel - az aktív kereskedelmi mérleg adatai alapján - 6,124 956 forint volt. Majd ezek után hozzáteszi szubjektív megjegyzésként: mennyi lehet 10 év óta az ország bevétele, ha figyelembe vesszük az évenként emelkedő árakat! Az igaz, hogy az állatkihajtás - a már vázolt okok miatt - már nem olyan élénk, mint azelőtt volt, de a gyapjú és a bor kivitele megnövekedett. Ha az aktív kereskedelmi árfolyamot a pénzárfolyammal összefüggésben vizsgáljuk, amikor is egykor az ár 120 forint, s most 1200 forinton áll, akkor azt kell mondanunk, hogy 1811-ben 10-szer akkora összeg jött az országba anélkül, hogy figyelembe vették volna azt, hogy egyes árucikkek ára a 10-szeresnél is magasabbra emelkedett! A jelentés szövege pontosan így hangzik: „Wenn dieser activ Handel Kurs nach den Geld Kurs in Verhältniss gezogen wird, wo damals der Preis 120 ft und itzt (jetzt) 1200 ft. steht, so muß im Jahr 1811 eine 10 fache Summe ins Land gekommen

seyn, ohne darauf Rücksicht zu nehmen, daß manche Artikel seit dann den 10-fachen Preis weit übersteigen haben.“

A jelentés utolsó szakasza a tranzittal, átmenő kereskedelemmel foglalkozik. Megállapítja, hogy ezt mostanáig Törökországgal folytatták, és ez „szállító kereskedelem“ (Speditiions-Handel) volt. Ez a kereskedelem teljesen a zsidók, a görögök és a rácok (Ratzen) kezében van. Az osztrák kézműipar termékeit, amelyek Magyarországon át Törökországba mennek, a török kereskedők személyesen hozzák el Bécsből, s éppen így az ő termékeik is a görögök stb. számláján jutnak el, Magyarországon keresztül, Bécsbe.

Eddig tart a jelentés kereskedelemről szóló része.

Ha figyelmesen elolvassuk ennek szövegét, azonnal szemünkbe ötlük az a hivatalos osztrák, a későbbi K. und K. szemlélet, amely a Magyarországból érkező áru nem kellően megadóztatott magas jövedelmét kifogásolta. A katonatiszt ezt a megállapítást azzal a személyes tapasztalattal próbálta alátámasztani, amelyet az óriási juhnyájak és a gyapjú emelkedő árával kapcsolatosan szerzett.

Ez az álláspont természetesen nem azonos a korabeli magyar közgazdászok és politikusok megállapításaival, akik már az 1790. országgyűléstől kezdődően hivatalos fórumokon is hangot adtak az elégedetlenségüknek a magyar kereskedelemmel kapcsolatos központi intézkedések miatt. Már a Mária Terézia által kivetett és az ország kereskedelmét sújtó igazságtalan vámtételek is nagy felháborodást váltottak ki, s ennek az 1790. évi országgyűléseken hangot is adtak. Az 1791. évi országos deputáció operátumai között kereskedelem-történeti adatot találunk, és 37 javaslati cikkely készült 1793-ban (Erdélyi, É.n. II. köt. 370.o.).

Ismeretes az is, hogy Berzeviczy Gergely megírta és 1797-ben Lőcsén meg is jelentette a magyar iparról és kereskedelemről írott latin nyelvű művét, amelyet utóbb Romy Károly lefordított német nyelvre és az nagy feltűnést keltett a német tartományokban (Berzeviczy, 1797, Horváth R. 1972. 16.o.).

Nem valószínű, hogy ezt a munkát a jelentést tevő katonatiszt ismerte, de az bizonyos, hogy voltak közös forrásaik, csak éppen azok értelmezése volt eltérő.

Vizsgáljuk meg először a közös forrás lehetőségét.

Ha fellapozzuk Schwartner Márton munkáját, amelyet Magyarország, illetve a magyar királyság statisztikájáról írt, feltűnhet, hogy az abban közölt 1802. évi kivitel és behozatal adatsorának végeredménye megegyezik a katonai jelentés összesítésével, illetve a kivitel és a behozatal végösszege azonos, de a tételek számok nem egyeznek (Schwartner, 1809. 418 és köv. o.). Feltételezhető, hogy azonos táblázatos anyagból dolgozott a katonai jelentés készítője és Schwartner.

Érdeemes megvizsgáljunk közelebről, hogy melyek

azok a „tétélek“ a kivitel és a behozatal áruai közül, amelyeket a katonai jelentés kiemelt, s amelyeket „elhanyagolt“?

A vámlajstrom szerint 1802-ben Magyarországról kivitt áruféleségeknek 21 tétele volt. Ezeket Schwartner statisztikai munkájában pontosan felsorolta. A katonai jelentés készítője ebből a 21 tételből hatot emelt át a jelentésébe, s a többit a 7. pontban összevonta, s mint „melléktermék, mindenfélék“ szerepelteti. Ebben az utolsó tételben találjuk a Magyarországról kivitt „élelmiszerek“-et, amelyek közt megemlíti a vadhúst, a halat, a gyümölcsöt, a sajtot stb., közel 414 ezer forint értékben (ez a 3. vámtételben szerepel). Kimaradt a katonatiszti listából a Magyarországról kivitt méz és viasz 200 ezer forintot meghaladó értékű exportja (5. vámtétel), illetve ez is a „melléktermékek“ közé került. Vittek még ki hazánkból közel 720 ezer forint értékű fűszer-áru is, hiszen a paprika és egyéb magyar fűszernövények már ismertek és kedveltek voltak nyugaton. (Ezek a 6. és 7. vámtételként kerültek feljegyzésre.) Összevontan szerepelt a katonai jelentésben a 8. tételként feljegyzett bányászati termékek 630 ezer forint értéket képviselő kivitele, amellyel kapcsolatban Schwartner megjegyezte azt, hogy ezek csupán kereskedelmi javak (Handelsgut). Az összevontan szereplő kiviteli áruk között szerepelnek a katonai jelentésben a faárúk (9. tétel), a fazekasárúk (10. tétel). Az előbbieket értéke közel 100 ezer, az utóbbiaké 16 ezer forint. Az összevont kimutatásban szerepel a 11. vámtételként feltüntetett, 32 ezer forintot érő könyv- és papíráru, továbbá a 12. tételben említett kiskereskedelmi árucikkek (Krämereien) negyed millió forintot meghaladó exportja. (Ezek között Schwartner külön megemlíti a rongykereskedést, az exportált nyírfaseprűket, a Magyarországon készített pipákat és tarisznyákat, amelyek - úgy látszik - keresett cikkek voltak Ausztriában, sőt talán távolabbi országokban is. A katonai jelentés összevont tételében szereplő, Magyarországról kivitt áruk között (13. vámtételben szereplő) ruhanemű, amely összértékben meghaladta a 100 ezer forintot. Ennek magyarázataként zárójelben közli: 2 hódsapka (2 Castorhüte). A 14. tételben találjuk Schwartner művében a gyapjú árut, amelyet a katonai jelentés Wolle = fonal név alatt szerepeltet, s amely a 14. tételben feltüntetett áru értékével azonos, 5 millió forint feletti értékben. Kimaradt a katonatiszti kiviteli listájáról, illetve összevontan szerepel abban a Schwartner művében, és - nyilvánvalóan - a közösen használt forrásban is a 15. tételbe sorolt gyapotáru, amely 85 ezer forint értékű volt. Külön kiemeli az itt feltüntetett export áruk közül az - úgy tűnik - külföldön is kedvelt: Beuteltuch-ot, amely a korabeli szótár szerint: „szitának való szövemény, pannus cribrarius“ (Marton, 1823. I. köt. 204.o.), s amely több mint 20 ezer forint értékben került kivitelre.

Összevontan szerepel a katonai jelentésben a kender, len és lenárúk 172 ezer forint értékű exportja (16. tétel). Külön kiemelten említi közülük az akkor nyilván divatos törökös festett árukat (türkische Gefärbte), amelyek értéke meghaladta a 63 ezer forintot. A 18. vámtételben szerepelnek a Magyarországról kiszállított selyemárúk (161 ezer forint értékűnek tüntették fel azokat). Ezek nyilván nyersselyem árúk voltak, feldolgozatlan állapotban. A 20. tétel sem szerepelt külön a katonai jelentésben, pedig ez valódi „nyerstermék“ volt: ágyakba való toll, gubacs, ökörcsont, emberi haj és lószőr, sertéssörte stb. Ezek értéke meghaladta a 320 ezer forintot. A 21. tételbe soroltan iparművészeti tárgyak szerepelnek, amelyek közül külön kiemeli a szíjgyártó munkát 7500 forint értékben, és a szőrszítát (Haarsieb), 559 forint értékben, továbbá a rézmetszeteket, amelyekről Schwartner megjegyzi, hogy ez valószínű „retour“ Bécsbe, s amelyek értéke megközelítette a 2000 forintot.

A katonai jelentésben feltüntetett export-cikkek skálája - a Schwartner által is használt forrás alapján - színes és viszonylag széles áru kínálatot jelez. A szőrme (hódsapka), a török kendők divatja mellett a nyerstermek keresettek voltak a külföldi piacokon.

Meg kell még említenünk azt is, hogy Schwartner munkájában az összegek közlésekor külön kiemelte, hogy azok az akkori pénzrendszerben megadott összegek.

Vajon ugyanez a kép akkor is, ha a *behozatal listáját* vizsgáljuk meg? Schwartner 20 tételben sorolja fel azokat az árukat, amelyeket 1802-ben - a vámregiszter szerint - Magyarország területére a német tartományokból hoztak. (Schwartner, 1809. 420-422. o.) A katonai jelentésben ez az árulista 7 tételben szerepel és a 8-ban összevontan tüntetik fel a többi import árut, mintegy 3 millió forint értékben. Ez utóbbi tételbe a kézműipar különböző termékeit és a kisáru-cikkeket tömörítette.

Érdekes megvizsgálunk, hogy melyek a „kihagyott“, illetve összevontan feltüntetett import cikkek.

Schwartner munkájában közöltek megvizsgálva úgy találjuk, hogy a katonai jelentésből kimaradt az 1-4. vámtételben feljegyzett állapot, mezei termés (Feldfrüchte), ételnemű, a méz és a viasz, amelyeket több mint 12 millió forint értékben hoztak be nyugatról Magyarországra. Nem szerepel kiemelten a nyugatról történt dohánybehozatal (6. tétel) és az italnemű (7. tétel) sem, pedig az előbbi közel 3000 forint, az utóbbi pedig közel 220 ezer forint értékű importárut jelentett.

Ugyancsak összevontan szerepelnek az import faárúk (9. tétel), közel 350 ezer forint értékben), a faze-kasárúk (170 ezer forint értékben), a könyv és a papírárúk (117 ezer forint értékben). Ezek Schwartner művében a 10-12. tételszám alatt találhatóak.

A 13. tételszám alatt az import kiskereskedelmi árut jelölték (Krämerei), amelyek között azonban többnyire „luxuscikkek“ vannak, mint pl. írótooll (penna, Federkiel), elefántcsont-fésű, játékkártya, pecsétviasz stb. Ezek értéke 264 ezer forint. - A 13. tételként feljegyzett import árucikk ruhanemű volt, divatos külföldi áruk, a felsorolásban kalap, kesztyű és cipő szerepel. Értékként 225 ezer forintot jegyeztek a vámlistára. Az utolsó (20.) tételként feljegyzett árucikkek különböző műtermékek, pl. divatcikkek, leoni borítás (Leonische Tressen), kocsik (Kutschen), térképek stb. megjelöléssel szerepelnek és 248 ezer forint értéket jegyeztek fel az e tételekbe tartozó áruk eladási árákért. Az import áruk összértéke - mint láttuk - meghaladta a 15 millió forintot.

A katonatiszti jelentésben szereplő import cikkek némelyikénél Schwartner művében szerepel néhány kiegészítés, ami figyelmet érdemel kereskedelem-történeti szempontból. Így említésre méltó a bőrárúkkal kapcsolatosan Schwartnernek az a megjegyzése, amely szerint a behozatal árui közt sok szűcsáru („Kürschner Waaren“), vagyis feldolgozott bőráru volt található.

Ugyancsak ebben a műben kiemelt szerepet kapott a külföldről Magyarországra szállított ásványvíz (Mineralwasser), amely több mint 2,7 millió forint értékkel bírt. Ezen belül említi a kávét, amelyet 800 ezer forint értékben hoztak be az országba. Schwartner lábjegyzetben külön kiemeli, hogy Magyarországon mennyire kedvelt ital a kávé, amelyeket még az út menti csárdákban is kínálnak, igaz, nagyon eltérő minőségben.

Ha a katonai jelentést most már - mindezek ismeretében - újból végigolvassuk, akkor azonnal feltűnik, hogy a terület kereskedelméből, annak adataiból a jelentés készítője csak annyit látott, hogy az országból értékes árukat visznek ki (24 millió forint értékben). A kereskedelmi mérleg pozitív, a kereskedelem viszonylag magas hasznot hajt az országnak. Azt azonban nem veszi észre, vagy nem akarja észrevenni, hogy ilyen nagy haszon mellett az ország népessége szegény és semmi jele a felemelkedés lehetőségének.

A kereskedelmi mérleg adatainak „korrigálását“ már Berzeviczy Gergely elvégezte, amikor - más, de hasonló adatokat felmutató mérlegek adatait elemezve rámutatott arra, hogy a kereskedelmi mérlegek adataiból hiányoznak a Bécsbe kiszállított bányabérek, a Bécsben lakó magyarországiak sok luxuskiadása (itt nyilván a nagybirtokosok 18. században épült bécsi palotáira és ottani életkörülményeire gondolt). Hiányoznak továbbá a kamarai, sóbányai stb. jövedelmek, a Bécsből kapott tőke utáni törlesztések összege és azok kamatai, a Bécsben kiállított okmányok, okiratok stb. kiállítási díja stb. Az árak emelkedése, amelyre a jelentés készítője több alkalommal hivatkozik, „nem mindig a pénzmenyiség valódi szaporodásának, hanem gyakran a

gyorsan kifolyó pénz forgalmának következménye“ - írta Berzeviczy Gergely 1797-ben megjelent művében. S Magyarországon ez volt a helyzet, ahogyan ezt már a katonatiszt jelentése is megállapította, amikor az ország tranzit kereskedelméről írt. Az országon rengeteg pénz ment át, de nem maradt itt, hanem az osztrák tartományokban vagy Bécsben halmozódott fel. Ropant szellemesen vonta le ebből a tanulságot Berzeviczy Gergely, amikor ezt írta: „...kettős baj sújtja Magyarországot: a látszólagos gazdagság tünete és a kimerült szegénység nyomasztja, mivel az ország elveszti pénzeit és a hevesebb keringésű átmeneti forgalom hatása alatt azt még jobban szegényítvén, a politikai halál válsága felé siet, s éppen úgy, miként a gyorsabb vérkeringés által okozott pír tulajdonképp a legveszedelmesebb jelenség.“ (Berzeviczy 1797. 209. o.)

Szemléletes és igaz kép ez, de így csak azok érezhetnek, akik huzamosabb ideig éltek ebben az országban és *belülről* látták és érezték annak minden problémáját. Mennyire másként látja pl. a dohánykiszállítás kérdését Horváth Mihály, aki a három utolsó évszázad iparáról és kereskedelméről írott munkájában az osztrák Abaldó dohány vásárlási egveduralmának, monopóliumának nyomasztó és kiuzsorázó ténykedéseit mutatja be a magyarországi dohány értékesítése vonalán (Horváth M. 1840. 355. és köv. o.), mint ahogyan azt ez a katonatiszt az 1810-es években jelentette.

Horváth Mihály úgy látja, hogy a kereskedelemre Magyarországon a gyarmati gazdálkodás volt a jellemző, hiszen innen olcsón viszik el a nyers termékeket, amelyeket aztán Ausztriában drágán adnak tovább, vagy feldolgozottan, drágán hoznak vissza Magyarországra. Ő is, miként az a katonai jelentésben (más adatokkal) szerepel, az 1778-1785 közötti kereskedelmi mérlegeket tekintett át és megállapította, hogy azok alapján 4 millió forintos nyeresége volt Magyarországnak, de azonnal hozzáteszi, hogy ebből az összesített mérlegadatból hiányzik a pénz „kifolyásának útja“, azt pedig a következőképpen fejt ki. Hiányzik ebből a kereskedelmi mérlegből:

1. a kamarai, a sóból származó, a harmincad és a „lottéria“, a sorsjáték Bécsbe folyó mintegy 4 milliót kitevő összege,
2. a Bécsbe történő utazásokra fordított évi 800 ezer forint,
3. a bécsi hitelezőkhöz Magyarországból elfolyó magas pénzösszegek, a vert pénzből, vagyis pénzverésből, a bányaadókból Bécsbe fizetett 3 millió forint.

De hiányoznak a királyi jövedelemből visszafolyó összegek is: katonalovakra és egyéb kiadásokra fordított pénz (Horváth M. 1840. 305, 253. és köv. o.)

A kereskedelmünk akkori állapota tehát korántsem festhető le azonosan. Másként látja és írja azt a határo-

kon belül, mindent a saját bőrén érző honpolgár, és másként ábrázolja az időlegesen itt tartózkodó, s mindenből a katonaság számára hasznot húzni kívánó idegen.

Mindamellett ez a katonai jelentés komoly értéket jelent gazdaságtörténeti irodalmunknak, hiszen adataival konkrét képet fest az akkori életről és ezen belül a kereskedelemről is, a maga tapasztalataival kívánva alátámasztani az osztrák, vagy talán inkább azt mondjuk: a császári és királyi értékítéletet. S néhol ez a két vélemény: az osztrák és a magyar egybe is cseng, pl. a tranzit kereskedelmet illetően. A kibontakoztatás útját azonban - a haszon prizmáján át - már eltérő módon látják és ábrázolják.

S ez a tény még élesebben tűnik a szemünkbe, ha egy másik aspektusból közelítjük meg ezt a kérdést, s ez a lokalitás, a helyi jelleg szempontja. Induljunk ki Nagykanizsából. Ez a város, amely sokáig mint végvár szerzett hírnevet magának Európában, utóbb a kereskedelemnek vált egyik említésre méltó és figyelmet felhívó központjává. Több útnak vált találkozó helyévé és ez alkalmassá tette arra, hogy elzárt területek piachelyévé lépjen elő, a felesleges áruk továbbvitelének egyik központjává váljék. Ebben a szüksézü katonai jelentésben mindössze egy helyen szerepel Nagykanizsa neve, de megemlítik! A nyugatra szállított sertések egyik piachelye volt, közel a Bakonyhoz és Somogy megyéhez, amelyek hatalmas makkos erdeikkel alkalmasak voltak az export sertéskondák „felnevelésére“. E sertés sereg piacaként ez a jelentés három dunántúli helyet említett: Sopront, Nagykanizsát és Győrt. (A szöveg szerint: Oedenburg, Gros (sic!) Kanisa und Raab.) Stappelpfätzer formában írja a katonatiszt e városok „jelzőjét“, nem kevés fejtörést okozva ezzel a késői fordítónak. E szó helyes névformája ui. Stapelplatz és áruindítás jussával bíró helyet, második jelentése szerint pedig kereskedelmi helyet (Handelsplatz) jelent. (Marton, 1823. 2. köt. 548. o.)

Ez az információ mindenképpen helyes, és ebből is megállapítható tehát, hogy ez az 1810-es évekből származó jelentés értékes felvilágosításokat ad a kutatóknak a terület, a Dunántúl kereskedelmének helyzetéről, akkori problémáiról.

S mást is elárul, kicsit közvetetten, de világosan kirajzolhatóan. A kereskedelem egyik fontos feltétele az utazás lehetősége, az áruszállítás biztonsága. A kereskedelemnek ekkor még hármas funkciója volt: a szükséges áru közvetítésén kívül fel kellett kutatni az árut és a szállítás technikai feltételeiről is gondoskodni kellett. E jelentésből az is kiderül, hogy e feladatok ellátásának akkori földrajzi nehézségeit egyes települések, piachelyek segítettek legyőzni. Ezek a „kereskedelmi helyek“ akkor komoly feladatot láttak el az áru értékesítésének, cseréjének, vagyis a kereskedelemnek területén. Ezekből a kis magvakból növekedtek aztán ki

azok az emporiumok, helyi központok, amelyek a 19. század második évtizedétől - a meggyorsuló vízrendezési és útépítési munkálatok nyomán - már orszá-

gunk több irányba mutató kül- és belkereskedelmét segítették elő.

A kézirat lezárva: 1999. június 4.

Irodalom:

BENDA 1983

Benda Kálmán szerk.: Magyarország Történeti Kronológiája. II. 1526-1848. Budapest.

BERZEVICZY 1797

Berzeviczy Gergely: Magyarország kereskedelméről és iparáról. Lőcse. (In: Gaál Jenő: Berzeviczy Gergely élete és művei. II. köt. Budapest, 1902.)

BOGDÁN 1987

Bogdán István: Régi magyar mértékek. Budapest.

ERDÉLYI É. N.

Erdélyi László: Magyar történelem. Atheneum kiad. H. n. É. n.

HORVÁTH M. 1840

Horváth Mihály: Az ipar és kereskedés története Magyarországon a három utolsó század alatt. Buda.

HORVÁTH R. 1972

Horváth Róbert: A statisztikai módszer és elmélet kérdései Berzeviczy Gergely műveiben. Statisztikai Kiadó V. H.n.

KRIEGSARCHIV 1810-1812

Kriegsarchiv, Kartensammlung. Bécs. Landesbeschreibung. K. VII. k 116.

MARTON 1823

Marton, J.: Deutsch-Ungarisch-Lateinisches Lexicon. Wien.

T. MÉREY 2000

T. Mérey Klára: A mezőgazdaság helyzete a Dunántúlon 1810-1812-ben egy katonai jelentés alapján. Agrártörténeti Szemle, 2000. 1-2.4. 172-184.

PALLAS 1896

Pallas Nagy Lexikon. Budapest.

SCHWARTNER 1809

Martin von Schwartzner: Statistik des Königreichs Ungarn. Ofen. (II. kiad.)

TÖRT. V. 1991

Történelmi Világlátás. Budapest.

VÁLYI 1799

Vályi András: Magyar országnak leírása. Buda.

